

Pomiędzy Limanową a Gorlicami. Działania wojenne w Galicji Zachodniej od połowy grudnia 1914 r. do końca kwietnia 1915 r. – CZ. 2

Tomasz Woźny

STOWARZYSZENIA AKTYWNEJ OCHRONY
CMENTARZY Z I WOJNY ŚWIATOWEJ
„CRUX GALICIAE”, GORLICE
ORCID: 0000-0003-2930-8300

ABSTRACT

Between Limanowa and Gorlice. Warfare in Western Galicia from mid-December 1914 to the end of April 1915
In the battle of Jasło and Tarnów at the turn of 1914 and 1915, the victorious Russian troops significantly limited the size of the earlier defeat at Limanowa and Łapanów. The front in Western Galicia stabilized for the next four months, despite the fighting, it did not undergo any major changes. In addition, it became a secondary section, from where both sides moved subsequent troops to the Carpathians. The events described in the text significantly influenced the later victory of the Central Powers in the Battle of Gorlice.

KEY WORDS: World War I, Eastern Front, Galicja, Jasło, Tarnów, Łowczówek, Gorlice, Austro-Hungarian army, Imperial Russian army

SŁOWA KLUCZOWE: I wojna światowa, front wschodni, Galicja, Jasło, Tarnów, Łowczówek, Gorlice, armia austro-węgierska, cesarska armia rosyjska

5. Zmiany w obsadzie frontu i strukturach dowodzenia

Front w Galicji Zachodniej ustabilizował się w początkach stycznia 1915 r. i generalnie nie zmienił swojego przebiegu aż do pierwszych dni maja. Od stycznia 1915 r. ciężar walk przeniósł się dalej, na wschód, w głąb Karpat. W Galicji Zachodniej, o ile nawet dochodziło w ciągu omawianych miesięcy do większych operacji zaczepnych, nie skutkowały one tak wysokim odsetkiem strat jak boje we wcześniejszym okresie. Związki operacyjne odnotowywały co prawda ubytki w szeregach, ale nie rujnowały one już ich potencjału bojowego. Nadchodzące uzupełnienia pozwalały na wyrównanie z naddatkiem strat, stan liczebny dywizji w armii arcyksięcia zaczął zbliżać się do etatowego. Tytułem przykładu, mimo uporczywych dziesięciodniowych walk pod Staszkówką w marcu 1915 r. 39. Dywizja Piechoty Honvédu straciła co prawda 1800 żołnierzy, ale w tym samym czasie jednostka otrzymała uzupełnienia w sile ponad 3000 ludzi¹. W omawianym okresie między Karpatami a Wisłą nie miały miejsca walki podobnie krwawe jak dalej na wschód, gdzie armie obu walczących stron ponosiły kolosalne straty. Tytułem przykładu można wskazać 2. habsburską Dywizję Piechoty, która – walcząc na przełomie stycznia i lutego pod Medzilaborcami – straciła niemal 90% stanu liczebnego². Zdobycie Kaštelika pod koniec

¹ HL, II.185., M. kir. 39. honv. gyaloghadosztály, Summarische Standesnachweisung der 39.H.I.T.D., Bobowa, am 29/3.-1915.

² Dnia 23 stycznia 1915 r. stan liczebny 2. Dywizji Piechoty wynosił 8150 karabinów, a 5 lutego – 1000; zob. *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918*, Bd. 2, E. Glaise von Horstenau (red.), Wien 1931, s. 118, 141.

3 РГВИА, Фонд № 2003, Штаб Верховного главнокомандующего (Ставка), Дело № 368 Боевой состав 3-й Армии по сведениям на 1-е марта 1915 года, Дело № 369 Боевой состав 3-й Армии по сведениям на 15 марта 1915 года.

4 2. Dywizja Piechoty pomiędzy 21 marca a 11 kwietnia 1915 r. stopniała z 6500 do 1560 ludzi, a 24. Dywizja Piechoty – z 7200 do 2100; zob. T. Uriel, *Die Mitwirkung der ö. u. 3. Armee an der Durchbruchsschlacht bei Gorlice-Tarnów und ihre anschließenden Operationen bis zur Erreichung des San* [w:] *Die Operationen der 3. und 4. Armee bei Gorlice-Tarnów v. 2.5. – 3.6.1915*, KA, Ms.-Wk.R/30 1915 Jahr, przypis na s. 8.

5 Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv (dalej: KA), zasób Neue Feldakten – Sammlung Balaban (dalej: NFA, SB), Kt. 1915, 4. Armee, 4. Armee – Jänner 1915, 7.I.1915.

6 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 4. Armee – Jänner 1915, 9.I., 12.I.1915.

7 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 6 I 1915; *Österreich...*, Bd. 2, s. 102, przyp. 1, s. 107.

8 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 4. Armee – Jänner 1915, 15.I.

9 *Österreich...*, Bd. 2, Beilage 5, 6.

10 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 6 II 1915 i zestawienie bez tytułu.

11 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 4. Armee – Februar 1915, 8.II.

12 *Österreich...*, Bd. 2, Skizze 9.

13 *Ibidem*.

14 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 4. Armee – Februar 1915, 19 II, 23 II; *Österreich...*, Bd. 2, Skizze 12, 13.

marca kosztowało rosyjską 48. Dywizję Piechoty niemal 7000 ludzi (43%)³, a w tzw. bitwie wielkanocnej niektóre dywizje austro-węgierskie straciły trzy czwarte swoich stanów osobowych⁴.

Ze wszystkich powyższych względów z austro-węgierskiego frontu w Galicji Zachodniej – począwszy od stycznia – zabierane były kolejne związki operacyjne i taktyczne. Już w dniu 8 stycznia 1915 r. z widel Białej i Dunajca odmaszerowała 43. Dywizja Piechoty Landwehry, udając się do Brzeska, skąd transportem kolejowym miała trafić w Bieszczady⁵. Dzień później z frontu pod Gorlicami wyciągnięta została 6. Dywizja Piechoty; począwszy od 12 stycznia, rozpoczęto jej przerzut kolejną nad Dniestr⁶, a znad dolnego Dunajca celem przekazania do Armii Południowej (Südarkmee) wycofano 19. Dywizję Piechoty⁷. Dnia 15 stycznia w masywie Magury Małostowskiej zluzowano 43. Brygadę Piechoty Landwehry⁸; powróciła ona do macierzystej dywizji (22.) znajdującej się po południowej stronie granicy galicyjsko-węgierskiej. W przeciągu stycznia z Galicji Zachodniej zniknął też sztab Kombinowanego Korpusu Szurmaya, aczkolwiek wszystkie podporządkowane mu wcześniej związki taktyczne pozostały jeszcze przez pewien czas na miejscu jako tzw. Grupa Bartheldyego⁹. Od 6 lutego rozpoczęto przetrzymywanie na odcinek 3. Armii sztabu XVII Korpusu, 11. Dywizję Piechoty i 45. Dywizję Piechoty Landwehry¹⁰. Dnia 8 lutego na zaplecze frontu wycofana została 38. Dywizja Piechoty Honvédu¹¹. Między 18 a 22 lutego dywizję przewieziono kolejną w rejon Munkacza¹². Nieco wcześniej wycofana znad dolnego Dunajca i skoncentrowana w rejonie Brzeska 41. Dywizja Piechoty Honvédu wyruszyła w drogę do Mezilaborców¹³. Od 22 lutego rozpoczął się transport na front karpacki głównych sił XI Korpusu: sztabu, całej 15. Dywizji Piechoty oraz 30. Dywizji Piechoty. Z tej ostatniej Galicję Zachodnią miał opuścić sztab oraz 88. Brygada Strzelców Krajowych; na miejscu pozostała 60. Brygada Piechoty, podporządkowana już innemu związkowi taktycznemu¹⁴. Kilka dni później z frontu

w Galicji Zachodniej odjechała 13. Dywizja Piechoty Landwehry, przeniesiona do 2. Armii¹⁵. Można także odnotować przekazanie w tym samym czasie do 1. Armii I Brygady Legionów Polskich, aczkolwiek nie osłabiało to w żaden sposób obsady frontu w Galicji Zachodniej, ponieważ wspomniana jednostka od czasu walk grudniowych nie powróciła już na pierwszą linię¹⁶. Dnia 1 marca do Grupy Pflanzler-Baltina odeszła 6. Dywizja Kawalerii, a 22 marca na zagrożone lewe skrzydło 3. Armii skierowano 26. Dywizję Piechoty Landwehry¹⁷. Począwszy od 7 kwietnia rozpoczęto natomiast przenoszenie do 2. Armii 51. Dywizji Piechoty Honvédu¹⁸. Relokowano także mniejsze oddziały: 1 lutego 1915 r. do 3. Armii odtransportowano z odcinka nad Dunajcem 81. Pułk Piechoty¹⁹. Wcześniej z Galicji Zachodniej zabrano m.in. 88. Pułk Piechoty oraz 1. Bośniacko-Hercegowiński Pułk Piechoty²⁰.

Powyższy opis może stwarzać wrażenie znacznego ogółocenia z wojsk frontu państw centralnych między Karpatami a Wisłą. Rzeczywiście, o ile w początkach stycznia strona austro-węgierska dysponowała tu pięcioma dowództwami korpusów (od południa: IX, VI, XI, XIV, XVII) oraz grupą korpuśną (Grupa Bartheldyego), a w nich – równowartością nieomal 20 dywizji piechoty i dwoma dywizjami kawalerii²¹, o tyle w połowie kwietnia 4. Armia posiadała już tylko trzy korpusy z sześcioma dywizjami piechoty, jedną dywizją kawalerii oraz kilka grup Landsturmu²². Jednak wskazane wyżej zjawisko ciągłej nadwyżki uzupełnień nad ponoszonymi stratami powodowało, że liczebność wojsk państw centralnych w Galicji Zachodniej nie ulegała znaczącej zmianie. Naturalny był natomiast spadek nasycenia frontu artylerią, chociaż część baterii odchodzących związków taktycznych pozostawała na miejscu, pojawiały się także nowe²³. Niemniej liczba niemal 800 dział, jakimi 4. Armia dysponowała w drugiej połowie stycznia 1915 r.²⁴, była już nieosiągalna w kolejnych miesiącach.

W niewielkim zakresie powyższe rozszady były kompensowane kierowaniem między Karpaty a Wisłę nowych

15 *Österreich...*, Bd. 2, s. 178, Skizze 13.

16 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, zestawienie bez tytułu; J.T. Nowak, *Szlak bojowy Legionów Polskich*, Kraków 2014, s. 58–59.

17 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, zestawienie bez tytułu.

18 KA, NFA, SB, Kt. 1909, 51.HITD, April 1915; *Österreich...*, Bd. 2, s. 259.

19 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 4. Armee – Februar 1915, 1 II 1915.

20 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 6 I 1915; *Österreich...*, Bd. 2, s. 102, przyp. 1.

21 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, zestawienie bez tytułu.

22 *Österreich...*, Bd. 2, Beilage 11.

23 M.J. Mikulski, *Wkład Twierdzy Kraków w zwycięstwo pod Gorlicami* [w:] J. Centek, S. Kułacz, K. Ruszała, *Studia z perspektywy stulecia. Bitwa pod Gorlicami*, Gorlice 2015, s. 23–32.

24 *Österreich...*, Bd. 2, s. 118.

25 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armees, 6 I 1915.

26 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armees, 4. Armees – Februar 1915, 19 II 1915.

27 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armees, zestawienie bez tytułu; M.J. Mikulski, *op.cit.*, s. 17–36.

28 *Из истории карпатской операции 1915. Сборник документов*, Москва–Санкт-Петербург 2016, s. 382–387, 392.

29 *Ibidem*, s. 39, № 18, s. 52, № 30, s. 60, № 35.

30 *Ibidem*, s. 95, № 63, s. 97, № 65.

31 *Ibidem*, s. 99, № 66.

jednostek. Najpierw do dyspozycji 4. Armii przekazana została 11. Dywizja Kawalerii Honvédu, wcześniej podporządkowana 3. Armii²⁵. Znacznie poważniejszym zasileniem obsady frontu było nadejście w lutym znad Nidy 106. Dywizji Piechoty Landsturmu. Część swoich oddziałów pozostawiła ona nad dolnym Dunajcem celem dozoru jego linii: w ten sposób 13. i 25. Pułk Piechoty Landsturmu znalazły się pod komendą przeniesionego tu sztabu 121. Brygady Piechoty. Sztab 106. Dywizji Piechoty Landsturmu i pozostałe jej pięć pułków skierowano na front pomiędzy Białą a Dunajcem; tu dodatkowo dywizji podporządkowano 60. Brygadę Piechoty²⁶. W miejsce jednostek przerzucanych na bardziej zagrożone odcinki frontu 4. Armii nad Dunajcem na wysokości Tarnowa wprowadzono na pierwszą linię szereg batalionów Landsturmu z załogi krakowskiej twierdzy²⁷.

Zjawisko redukcji ilości jednostek w Galicji Zachodniej najwyraźniej rysuje się po stronie austro-węgierskiej. Nie ominęło ono jednak wojsk carskich, dla których zresztą miało być szczególnie brzemienne w skutki. W początkach stycznia 3. Armia rosyjska posiadała w Galicji Zachodniej 11 dywizji piechoty zgrupowanych w czterech korpusach armijnych (od południa: X, XXI, IX i XI) oraz pięć dywizji kawalerii, do czego należało doliczyć dwie dywizje piechoty i brygadę strzelców XXIV Korpusu Armijnego, wówczas podporządkowanego 8. Armii²⁸. W ciągu tego miesiąca 11. Dywizja Piechoty znad dolnego Dunajca została wycofana w rejon Ropczyc i Dębicy jako odwód dowództwa Armii, a niedługo później – przerzucona dalej na wschód. Pod koniec stycznia z frontu w Galicji Zachodniej odeszła 74. Rezerwowa Dywizja Piechoty oraz 4. Brygada Strzelców²⁹. W połowie lutego ze składu 3. Armii wyłączono 32. Dywizję Piechoty, która miała się przenieść w rejon Chyrowa³⁰. Już wówczas Dimi-triew skarżył się gen. art. Iwanowowi – dowódcy Frontu Południowo-Zachodniego – że jego siły są nadmiernie uszczuplane³¹. Tymczasem w drugiej połowie miesiąca

3. Armię znowu osłabiono, tym razem odbierając jej 3. i 35. Dywizję Piechoty³² (dywizje te stanowiły odwód armii i najpewniej w ogóle nie wzięły udziału w walkach w Galicji Zachodniej). Ostatecznie pod koniec kwietnia na tym samym froncie pozostały już tylko dwa korpusy armijne (X, IX) oraz część trzeciego (XXIV), dysponujące w sumie siedmioma dywizjami piechoty i grupą pospolitego ruszenia (opołczenia) w pierwszej linii³³. W wyjątkowo złym momencie – w połowie kwietnia 1915 r. – zabrany został z odcinka pomiędzy Białą a Dunajcem sztab XXI Korpusu Armijnego wraz z dwoma jego dywizjami (33., 44. Dywizja Piechoty), aczkolwiek część jego artylerii pozostała na dotychczasowych pozycjach³⁴. Ponadto ze wspomnianych siedmiu dywizji obsadzających pierwszą linię obrony aż cztery (5., 9., 42., 49.) miały po trzy, a nie cztery pułki piechoty. Z każdej z nich zabrano po jednym pułku i przekazano je innym korpusom walczącym poza Galicją Zachodnią³⁵. Te wszystkie ubytki jedynie częściowo skompensowano poprzez wzmocnienie frontu oddziałami opołczenia, przy czym istotnym błędem było obsadzenie linii dolnego Dunajca wyłącznie jednostkami tej formacji³⁶.

Czteromiesięczny okres wojny pozycyjnej w Galicji Zachodniej doprowadził też do modyfikacji struktur dowodzenia obu stron. Po stronie austro-węgierskiej wiele korpusów zniknęło z obszaru między Karpatami a Wisłą – zostały przeniesione na inne odcinki teatru działań wojennych. Istotną zmianą było wspomniane już przejście pod komendę 4. Armii w dniu 25 grudnia 1914 r. oddziałów korpusów IX, VI i Korpusu Szurmaya³⁷. Od tej chwili niemal całość wojsk państw centralnych w Galicji Zachodniej dowodzona była przez arcyksięcia Józefa Ferdynanda. Jedynie przygraniczny odcinek frontu obsadzały oddziały należące do III Korpusu 3. Armii. Po stronie rosyjskiej natomiast od dnia 18 lutego 3. Armii powierzono dowództwo nad kilkoma korpusami, należącymi dotąd do 8. Armii, w tym nad walczącym w rejonie granicy galicyjsko-węgierskiej XXIV Korpusem

32 *Ibidem*, s. 112, № 73.

33 *Горлицкая операция*, Москва 1941, схема 3.

34 *Ibidem*, приказ 70-й дивизии № 107; *Österreich...*, Bd. 2, Beilage 11.

35 *Горлицкая операция...*, s. 400–401.

36 *Ibidem*, схема 6, схема 13.

37 *Österreich...*, Bd. 2, s. 69.

38 *Из истории...*, № 68, 5 февраля 1915 г. – директива главнокомандующего югозападного фронта..., s. 103.

39 KA, NFA, 9. Korps, Kt. 1104, Tagebuch 4, 10 I, 6 II, 19.04.

40 KA, NFA, Kt. 988, 88.LdschBrig, Tagebuch Nr 3.

Armijnym³⁸. Tym samym całość wojsk rosyjskich w Galicji Zachodniej znalazła się pod komendą Dimitriewa.

Dla strony austro-węgierskiej niezwykle charakterystyczne było elastyczne podejście do podporządkowania pododdziałów i związków taktycznych jednostkom wyższego rzędu. Litomierzycki IX Korpus, który 10 stycznia posiadał pięć i pół dywizji piechoty oraz półtora dywizji kawalerii, po niecałym miesiącu miał pod komendą już tylko trzy dywizje piechoty i jedną dywizję kawalerii; 6 marca dysponował czterema relatywnie silnymi dywizjami piechoty, a w połowie kwietnia – ponownie trzema³⁹ (zob. tabela). Interesujący jest także przykład 88. Brygady Strzelców Krajowych. Po czasowym podporządkowaniu od 7 grudnia 1914 r. 8. Dywizji Piechoty podlegała ona kolejno: od 15 grudnia – 30. Dywizji Piechoty, od 21 grudnia – 8. Dywizji Piechoty, od 24 grudnia – 11. Dywizji Piechoty, a od 25 grudnia – 43. Dywizji Piechoty Landwehry⁴⁰. W ciągu niecałych dwóch tygodni jej podporządkowanie zmieniło się zatem pięciokrotnie. Takie zmiany mogły, ale nie musiały, wiązać się przy tym z przeniesieniem jednostki na inny odcinek. Wielokroć rozgraniczenie dowodzenia ulegało modyfikacjom, dowódca danego korpusu czy dywizji – w zależności od zaistniałych potrzeb – przejmował komendę nad dodatkowym sektorem frontu. Doskonałym przykładem obu tych zjawisk jest skład oddziałów podporządkowanych na początku kwietnia 39. Dywizji Piechoty Honvédu (VI Korpus). W związku z koniecznością zluzowania 51. Dywizji Piechoty Honvédu w dolinie rzeki Białej dwie sąsiadujące z nią dywizje musiały obsadzić powstającą lukę. Na wschodni brzeg Białej, w rejon Golanki przeniesiony został należący do 106. Dywizji Piechoty Landsturmu wschodniogalicyski 80. Pułk Piechoty ze Złoczowa; aby jednak ujednoczyć dowodzenie na wschód od rzeki, przeszedł on pod komendę 39. Dywizji Piechoty Honvédu. Ta ostatnia, w związku z koniecznością rozciągnięcia swojego frontu, otrzymała nadto 12. Batalion Strzelców (ze składu 10. Dywizji Piechoty) oraz jeden batalion wadowickiego 56. Pułku

Piechoty (z 12. Dywizji Piechoty), które przeniesiono w omawiany rejon. Niemal wszystkie „cudze” pododdziały skupiono pod dowództwem 77. Brygady Piechoty Honvédu, mającej w opisywanym momencie tylko jeden batalion „własny”; z kolei większość „swoich” batalionów dywizja zgrupowała w 78. Brygadzie Piechoty Honvédu⁴¹. Po przegrupowaniu do majowej ofensywy 39. Dywizja Piechoty Honvédu zawęziła swój odcinek, a koło Golan-ki pojawiła się 10. Dywizja Piechoty z IX Korpusu. Jej 19. Brygada Piechoty przejęła dowodzenie nad 80. Pułkiem Piechoty oraz 12. Batalionem Strzelców⁴². W ten sposób – nie ruszając się z miejsca – żołnierze pułku złoczowskiego zmienili podległość na szczeblu brygady, dywizji i korpusu, a wspomniany batalion strzelców powrócił do „własnej” 10. Dywizji Piechoty.

Dostępne źródła rosyjskie nie pozwalają na równie dokładne przeanalizowanie sposobu wykorzystania oddziałów carskich, albowiem autorowi udało się dotrzeć do dzienników bądź relacji niewielu pułków. Niemniej nawet na podstawie niepełnego obrazu można stwierdzić, że również druga strona dysponowała swoimi jednostkami w sposób niezwykle elastyczny, co jest widoczne szczególnie w przypadku działań na przełomie 1914 i 1915 r. Tytułem przykładu można przywołać 131. Tyraspolski Pułk Piechoty ze składu 33. Dywizji Piechoty, który 20 grudnia wziął udział w zakończonym niepowodzeniem natarciu na wzgórze 317, na północ od Tuchowa, a już kilka dni później uczestniczył w podobnie nieudanych atakach na pasmo Wału⁴³. W oderwaniu od własnej dywizji pod Dąbrówką i Lubczą Szczepanowską walczył pod koniec grudnia 33. Jelecki Pułk Piechoty⁴⁴. Na odcinku 31. Dywizji Piechoty o wzgórze na południe od Mszanki w ostatnich dniach roku walkę stoczył 129. Besarabski Pułk Piechoty, przynależny do 32. Dywizji Piechoty⁴⁵. W dwóch ostatnich przypadkach pułki piechoty działały nie tylko w ramach innej niż własna dywizji, ale również w składzie innego korpusu. Wydaje się, że po ustabilizowaniu się frontu dywizje rosyjskie

41 HL, II.185., M. kir. 39. honv. gyaloghadosztály, K. ung. 39. H.I.T.D. Kmdo, Op. Nr. 253/2., Verlustraport für die Zeit vom 26./3. bis 10./4.1915 oraz niedatowana mapa; *Österreich...*, Bd. 2, s. 259.

42 KA, zasób Neue Feldakten – Gefechtsberichte (dalej: NFA, GfB), 19.IBrig, Gefechtsbericht über die Kämpfe vom 2.Mai 1915.

43 РГВИА, Фонд № 2745, Журнал военных действий 131 пехотного Тираспольского полка, к. 15–17.

44 *Ibidem*, Фонд № 2647, Журнал военных действий 33-го пехотного Елецкого полка 1914 и 1915 г., к. 111–114.

45 *Ibidem*, Фонд, № 2743, Журнал военных действий 129-го пехотного Бессарабского полка с 17 на 18 декабря 1914 г.

46 Горлицкая операция..., схема 12.

47 KA, NFA, Kt. 11, 4. Armee, Zusammenstellung der Feuegewehrstaende um 20. April 1915.

48 Österreich..., Bd. 2, s. 316–317.

obsadzały poszczególne jego odcinki w sposób zwarty, wyjąwszy wzmiankowane już wyżej przypadki wydzielania poszczególnych pułków celem przeniesienia w głąb Karpat. Pod koniec opisywanego okresu w całej Galicji Zachodniej odnaleźć można już tylko jeden przypadek detaszowanego pułku carskiego. Był to 176. Perewołoceński Pułk Piechoty ze składu 44. Dywizji Piechoty, który na długo przed odejściem swojej dywizji znad Dunajca został wyłączony z jej składu i przerzucony w Beskid Niski. Na przełomie kwietnia i maja pułk ten obsadzał pozycje na Popowych Wierchach i stanowił prawą flankę XXIV Korpusu Armijnego⁴⁶.

Zakończenie

Na początku drugiej połowy kwietnia w Galicji Zachodniej naprzeciwko siebie stało 108 000 żołnierzy 4. Armii austro-węgierskiej oraz ok. 100 000 żołnierzy rosyjskiej 3. Armii⁴⁷. Wkrótce miały przybyć dywizje niemieckiej 11. Armii, a także znaczne posiłki austro-węgierskie z południowej strony Karpat (X Korpus) i zza Wisły (gros sił nowo utworzonej Kombinowanej Dywizji Piechoty Stöger-Steinera, Brygada Szende)⁴⁸. W efekcie w ciągu niecałych dwóch tygodni równowaga liczebna w Galicji Zachodniej zmieniła się w ponad dwukrotną przewagę państw centralnych w piechocie. W połączeniu z olbrzymią dysproporcją w ilości, kalibrze i zaopatrzeniu w amunicję artylerii stworzyło to podwaliny sukcesu przełamania gorlickiego.

Państwa centralne rozmiar majowego zwycięstwa w znacznej mierze zawdzięczały systematycznemu osłabianiu obsady frontu w Galicji Zachodniej przez 3. Armię Dimitriewa. Prawdą jest, że czyniły tak obie strony, a np. tak austro-węgierska, jak i rosyjska obsada linii dolnego Dunajca aż do ostatnich dni kwietnia była niewystarczająca. Niemniej rozmiar i tempo koncentracji przeciwników przed ofensywą wyraźnie zaskoczyło rosyjską 3. Armię, która – świadoma, że niebezpieczeństwo

się zbliża⁴⁹ – nie rozpoznała właściwie jego skali i nie podjęła na czas środków zaradczych. Opuszczenie frontu pomiędzy Białą i Dunajcem przez XXI Korpus Armijny niewątpliwie miało doniosły wpływ na przebieg wydarzeń w czasie operacji gorlickiej. Gdyby obie przeniesione w Karpaty dywizje tego korpusu (33. i 44. Dywizja Piechoty) pozostały jeszcze przez kilka tygodni na dotychczasowych stanowiskach, prawdopodobnie spoczywające na austro-węgierskiej 4. Armii zadanie aktywnej osłony głównych sił przełamujących byłoby niewykonalne. Atakujące w stronę Tarnowa dywizje habsburskie natknęłyby się bowiem na równie liczne siły obrony dysponujące całkiem pokazną artylerią.

Omówione tutaj miesiące – a zwłaszcza przełom lat 1914 i 1915 – stworzyły taki przebieg linii frontu, jaki znamy z opisów pierwszego dnia bitwy gorlickiej. Za szczególnie ważny należy uznać drobny z pozoru epizod z pierwszych dni stycznia, gdy wojskom austro-węgierskim udało się przejąć kontrolę nad masywem Magury Małastowskiej. Sama Przełęcz Małastowska była zaledwie przez nie kontrolowana. Droga wiodąca na południe znajdowała się pod ostrzałem rosyjskiej artylerii z Popowych Wierchów (a później również z rejonu Zdyni), zaś serpentyny opadające ku Pętnej prowadziły niemal wprost na rosyjskie pozycje po drugiej stronie doliny. Przełęcz broniona była przez rozbudowany punkt oporu, przystosowany do obrony okrężnej, a najdalej na wschód wysunięte austro-węgierskie placówki znajdowały się kilkaset metrów od siodła⁵⁰. Dla wojsk habsburskich szosa była zatem kompletnie nieprzydatna. Istotny jednak jest fakt, że nie mogła z niej korzystać strona rosyjska. Została ona wskutek tego pozbawiona naturalnej i dogodnej rokadą, która spinałaby front XXIV i X Korpusu Armijnego, umożliwiałaby ruch odwodów, zaopatrywanie, zorganizowany odwrót czy też przegrupowanie do kontrataku. Brak takiej drogi rokadowej zaważył w dniu 2 maja na możliwościach obronnych rosyjskiej 9. Dywizji Piechoty, obsadzającej wzniesienia nad Małastowem i Sękową.

49 Пор. пр. *Горлицкая операция...*, документ № 52, 15 (28) апреля 1915 г., Сведения о противнике № 116, документ № 53, 15 (28) апреля 1915 г., командирам 9, 10, 12, 21, 24, 29-го и конного корпусов.

50 KA, NFA, 4.IBrig, Kt. 19, K.k.LIR. No.10, Situation am 24./II/; KA, NFA, SB, Kt. 1902, 8.ID, K.u.k. 15. Infanterie-Brigade-Commando, Situation Gruppe Obst. Fischer. am 22/3.15.

51 Zob. szerzej: T. Woźny, *Zapomniane skrzydło bitwy gorlickiej. Działania c.k. X Korpusu pod Malastowem, Ropicą Ruską i Bartnem* [w:] *Materiały z konferencji naukowej Znaki Pamięci VI – Ziemia gorlicka w ogniu wielkiej wojny*, K. Ruszała (red.), Gorlice 2014, s. 41–66.

52 *Österreich...*, Bd. 2, s. 335; T. Woźny, *Operácie 3. rakusko-uhorskej armády v priebehu bitky pod Gorliciami (2.–8. mája 1915)* [w:] *Karpatský Front 1914/1915*, M. Čaplovič, M. Drobnák, V. Szabó, R. Turik (red.), Bratislava 2016, s. 135–136.

53 Na podstawie: *Из истории...*, s. 382–387, 392.

54 Na podstawie: РГВИА, Фонд: № 2003, Штаб Верховного главнокомандующего (Ставка) Опись № 3, Карты и схемы, дело: 117, с 3 на 4 марта.

Udaremnił też podjęcie jakiegokolwiek kontrakcji silnym przeciw dywizjom XXIV Korpusu, których interwencja z kierunku południowego mogłaby przynajmniej poważnie zakłócić natarcie prawego skrzydła ofensywy państw centralnych⁵¹. Nadto wypada zauważyć, że dla jednej z dywizji rosyjskiego XXIV Korpusu Armijnego odniesiony sukces na przełomie marca i kwietnia stał się załączkiem katastrofy, jaką miała nadejść miesiąc później. 48. Dywizja Piechoty, która znalazła się na występie frontu pod Zborovem, nie zdołała się na czas wycofać w pierwszych dniach majowej bitwy, co pociągnęło za sobą jej odcięcie, a następnie niemal całkowite zniszczenie⁵².

Załączniki

Siły rosyjskie w Galicji Zachodniej na początku stycznia 1915 r.⁵³

3 ARMIA – gen. piech. Radko Ruskow Dimitriew
XI KORPUS ARMIJNY – gen. kaw. Władimir Wiktorowicz Sacharow:
11. Dywizja Piechoty, 32. Dywizja Piechoty
IX KORPUS ARMIJNY – gen. por. Dymitr Griegoriewicz Szerbaczew: 5. Dywizja Piechoty, 42. Dywizja Piechoty
XXI KORPUS ARMIJNY – gen. piech. Jakow Fedorowicz Szkiński:
33. Dywizja Piechoty, 44. Dywizja Piechoty, 70. Rezerwowa Dywizja Piechoty
X KORPUS ARMIJNY – gen. piech. Mikołaj Iwanowicz Protopopow:
9. Dywizja Piechoty, 31. Dywizja Piechoty, 61. Dywizja Piechoty
Bezpośrednio w dyspozycji dowódcy armii: 74. Rezerwowa Dywizja Piechoty, 7. Dywizja Kawalerii, 16. Dywizja Kawalerii, 1. Dońska Dywizja Kozacka, 3. Dońska Dywizja Kozacka, 3. Kaukaska Dywizja Kozacka
8 ARMIA – gen. kaw. Aleksiej Aleksiejewicz Brusilow (część)
XXIV KORPUS ARMIJNY – gen. kaw. Afanasij Andrejewicz Curikow:
48. Dywizja Piechoty, 49. Dywizja Piechoty, 4. Brygada Strzelców

Siły rosyjskie w Galicji Zachodniej na dzień 17 marca 1915 r.⁵⁴

3 ARMIA – gen. piech. Radko Ruskow Dimitriew (część)
IX KORPUS ARMIJNY – gen. por. Dymitr Griegoriewicz Szerbaczew: ½ 9. Dywizji Piechoty, ¾ 5. Dywizji Piechoty, ¾ 42. Dywizji Piechoty, 3. Kaukaska Dywizja Kozacka, 7. Dywizja Kawalerii

XXI KORPUS ARMIJNY – gen. piech. Jakow Fedorowicz Szkiński:
½ 44. Dywizji Piechoty, 70. Rezerwowa Dywizja Piechoty, ¾ 33. Dy-
wizji Piechoty

X KORPUS ARMIJNY – gen. piech. Mikołaj Iwanowicz Protopopow:

61. Dywizja Piechoty, ½ 9. Dywizji Piechoty, 31. Dywizja Piechoty
KORPUS KAWALERII DRAGOMIROWA – gen. por. Abram Michailo-
wicz Dragomirow: 16. Dywizja Kawalerii, 3. Dońska Dywizja Kozacka
½ XXIV Korpusu Armijnego – gen. kaw. Afanasij Andrejewicz Curi-
kow: ¾ 49. Dywizji Piechoty

Siły państw centralnych w Galicji Zachodniej na począt- ku stycznia 1915 r.⁵⁵

3 ARMIA – gen. piech. Svetozar Boroewić von Bojna (część)

III KORPUS – gen. piech. Emil Colerus von Geldern (część): 44. Bry-
gada Piechoty Landwehry, 28. Dywizja Piechoty, 5. Pułk Piechoty
Landwehry, 11. Dywizja Kawalerii Honvédu

4 ARMIA – gen. piech. arcyks. Józef Ferdynand Habsburg

GRUPA ARZA

IX KORPUS – gen. dyw. Rudolf Králiček: ½ 6. Dywizji Kawalerii,
½ 12. Dywizji Piechoty, 10. Dywizja Piechoty, 43. Brygada Piecho-
ty Landwehry, 13. Dywizja Piechoty Landwehry, ½ 26. Dywizji
Piechoty Landwehry

VI KORPUS – gen. dyw. Arthur Arz von Straußenburg: ½ 26. Dy-
wizji Piechoty Landwehry, 45. Dywizja Piechoty Landwehry,
½ 12. Dywizji Piechoty, 39. Dywizja Piechoty Honvédu

KOMBINOWANY KORPUS SZURMAYA / GRUPA BARTHEL-
DYEGO – gen. dyw. Alexander Szurmay / gen. dyw. Stephan
Bartheldy: Kombinowana Dywizja Piechoty Honvédu Kornha-
bera, ½ 38. Dywizji Piechoty Honvédu

XI KORPUS – gen. broni⁵⁶ Stephan von Ljubičić: 30. Dywizja Piecho-
ty, 15. Dywizja Piechoty, 11. Dywizja Piechoty, 38. Brygada Pie-
choty, Kombinowana Brygada Reymanna, ½ 43. Dywizji Piechoty
Landwehry, ½ 6. Dywizji Kawalerii

XIV KORPUS – gen. dyw. Josef Roth: 3. Dywizja Piechoty, niemiecka
47. Rezerwowa Dywizja Piechoty, 8. Dywizja Piechoty

XVII KORPUS – gen. piech. Karl Křitek: 82. Brygada Piechoty Honvédu,
37. Brygada Piechoty

Siły państw centralnych w Galicji Zachodniej na dzień 20 marca 1915 r.⁵⁷

3 ARMIA – gen. piech. Svetozar Boroewić von Bojna (część)

III KORPUS – gen. piech. Emil Colerus von Geldern (część): ½ 28. Dy-
wizji Piechoty

55 Na podstawie: *Österreich...*, Bd. 2,
Beilage 5.

56 Niemieckie słowo *Feldzeugmeister*
oznacza zbrojmistrza polnego; termin
ten można przełożyć także jako generał
artylerii i wojsk technicznych; stopień
równy innym stopniom generałów
rodzajów broni (generałowi piechoty
i generałowi kawalerii).

57 Na podstawie: *Österreich...*, Bd. 2,
Beilage 8; KA, NFA, SB, Kt. 1898, 14.
Korps, Ordre de bataille des 14. Korps
am 4./3.

58 Na podstawie: KA, NFA, 9. Korps, Kt. 1104, Tagebuch 3, 4.

4 ARMIA – gen. piech. arcyks. Józef Ferdynand Habsburg
 IX KORPUS – gen. dyw. Rudolf Králiček: 26. Dywizja Piechoty Landwehry, 10. Dywizja Piechoty, 8. Dywizja Piechoty, 12. Dywizja Piechoty
 VI KORPUS – gen. dyw. Arthur Arz von Straußenburg: 39. Dywizja Piechoty Honvédu, 51. Dywizja Piechoty, ½ 11. Dywizji Kawalerii Honvédu
 XIV KORPUS – gen. dyw. Josef Roth: 106. Dywizja Piechoty Landsturmu, 3. Dywizja Piechoty, Grupa Landsturmu Morgensterna, niemiecka 47. Rezerwowa Dywizja Piechoty, 121. Brygada Piechoty Landsturmu

Zmiany składu i liczebności austro-węgierskiego IX Korpusu⁵⁸

Data	Skład	Dywizji piechoty / dywizji kawalerii	Karabinów	Karabinów maszynowych	Szabel	Dział
16.12. 1914	10. Dywizja Piechoty 26. Dywizja Piechoty Landwehry	2/0	4600	?	?	?
26.12. 1914	6., 10. Dywizja Piechoty Landwehry 43. Brygada Piechoty Landwehry 11. Dywizja Kawalerii Honvédu 5. Brygada Kawalerii	2½/1½	4300	?	?	?
10.01. 1915	6., 10., 12. Dywizja Piechoty 13., 26. Dywizja Piechoty Landwehry 43. Brygada Piechoty Landwehry 11. Dywizja Kawalerii Honvédu 5. Brygada Kawalerii	5½/1½	34 452	92	2888	227
6.02. 1915	10. Dywizja Piechoty 13., 26. Dywizja Piechoty Landwehry 11. Dywizja Kawalerii Honvédu	3/1	21 536	68	2185	201
15.02. 1915	10. Dywizja Piechoty 13., 26. Dywizja Piechoty Landwehry 11. Dywizja Kawalerii Honvédu	3/1	22 972	69	2107	164

2.03. 1915	10. Dywizja Piechoty 26. Dywizja Piechoty Landwehry 11. Dywizja Kawalerii Honvédu	2/1	20 114	48	1125	106
6.03. 1915	8., 10., 12. Dywizja Piechoty 26. Dywizja Piechoty Landwehry	4/0	40 266	78	689	151
14.03. 1915	8., 10., 12. Dywizja Piechoty 26. Dywizja Piechoty Landwehry	4/0	35 360	76	814	212
26.03. 1915	8., 10., 12. Dywizja Piechoty 11. Dywizja Kawalerii Honvédu	3/1	37 506	50	1462	134
7.04. 1915	8., 10., 12. Dywizja Piechoty ½ 11. Dywizji Kawalerii Honvédu	3/½	34 389	92	2107	185
15.04. 1915	8., 10., 12. Dywizja Piechoty	3/0	34 649	92	1668	196

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv (KA) – Austriackie Archiwum Państwowe – Archiwum Wojenne

Zasób Neue Feldakten – Akta Operacyjne (NFA)

4. Armee, Operierendes Armeekommando, Kt. 9, Kt. 11.
3. Korps, Kt. 265, Tagebuch 11–15.
7. Korps, Kt. 757, Tagebuch 3.
9. Korps, Kt. 1104, Tagebuch 3, 4.
- 3.ID, Kt. 146, Tagebuch 2.
- 8.ID, Kt. 470, Tagebuch 4 VIII 1914 – 31 I 1915.
26. SchD., Kt 1494, Operative Akten.
- 28.ID, Kt. 1610, Tagebuch 1.
- 30.ID, Kt. 1741, Tagebuch I.
43. SchD, Kt. 2178, Tagebuch 13 XII 1914 – 23 XII 1914.
- 60.IBrig, Kt. 754, Tagebuch I, Operative Akten.
- 88.LdschBrig, Kt. 988, Tagebuch Nr 3.
- 4.IBrig, Kt. 19, Operative Akten.
- 96.IBrig, Kt. 1113, Operative Akten.
11. LstTerrBrig, Kt. 2028, Geschichte der k.k. 11. Landsturm-Terr.-Brigade.

Zasób Neue Feldakten – Gefechtsberichte (NFA, GfB) – ze względu na kilkukrotne zmiany numeracji kartonów zrezygnowano ze wskazania numerów

11. Korps, Gefechtsbericht über die Kämpfe der mir unterstellten Kräfte zwischen Raba und Dunajec vom 11ten bis einschliesslich 20ten Dezember.
- 15.ID, Gefechte am Dunajec Mitte Dezember 1914.
- 28.ID, Gefechtsbericht über die Kämpfe bei Lipna-Radocyna am 28./I.1915.
- 19.IBrig, Gefechtsbericht über die Kämpfe vom 2.Mai 1915.
- 14.IR, Gefechtsbericht über der Gefecht bei Gierowa von 18. 19. und 20. Februar 1915.
- 20.IR, Tätigkeit des Nachr. Detachements IR. No. 20 an der Zeit vom 16/2. – 25/2.1915.
- 28.IR, Gefechtsbericht über den Angriff auf Kote 312, am 18./3.1915.
- 55.IR, Ereignisse im Dezember 1914.
- 98.IR, III. Feldbataillon, Gefechtsbericht für die Zeit vom 6. bis einschliesslich 29. Dezember 1914.
- 97.IR, Das k.u.k. Infanterieregiment 97 Freiherr von Waldstätten im Weltkriege.

Zasób Neue Feldakten – Sammlung Balaban (NFA, SB)

Kt. 1898, 14. Korps.

Kt. 1902, 8.ID.

Kt. 1903, 12.ID.

Kt. 1909, 51.HITD.

Kt. 1915, 4. Armee.

Zasób Archive der Truppenkörper (AdT)

Kt. 1608, SchR.1 Wien, Regimentsgeschichte.

Kt. 684, 87.IR, Regimentstagebuch, Beiträge des I.R. 87 zum Schlachtfeldführer von November 1914 bis Ende Mai 1915.

Kt. 697, IR.100, Auszüge von Tagebücher.

Kt. 1673, L.I.R. 5, Tagebuchnotizen v. Dez. 1914 – März 1915.

Zasób Manuskripten – maszynopisy

KA, Ms.-Wk.R/30 1915 Jahr, T. Uriel, Die Operationen der 3. und 4. Armee bei Gorlice–Tarnów v. 2.5. – 3.6.1915.

Zasób Militärische Nachlässe

1365 (B), Dobnik, Tagebuch im Feldzug 1914.

Российский Государственный Военно-Исторический Архив (РГВИА) – Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojenno-Historyczne (dostęp do materiałów przez: gwar.mil.ru)

Фонд № 2003, Штаб Верховного главнокомандующего (Ставка).

Фонд № 2631, Реляция о действиях 5-й пехотной дивизии с 19-го апреля и до отхода на р. Сан.

Фонд № 2647, Журнал военных действий 33-го пехотного Елецкого полка 1914 и 1915 г.

Фонд № 2649, Журнал военных действий 35-го пехотного Брянского полка с 1-го сентября 1914 года по 16-е апреля 1915 года.

Фонд № 2745, Журнал военных действий 131 пехотного Тираспольского полка.

Фонд № 2746, Журнал военных действий 132-го пехотного Бендерского полка с 26-го июля 1914 года по 10-е февраля 1915 года.

Фонд № 2746, Журнал военных действий 132-го пехотного Бендерского полка с 26-го июля 1914 года по 10-е февраля 1915 года.

Фонд № 2807, Журнал военных действий 193-го пехотного Свяжского полка с 18 июля 1914 г. по 8 марта 1916 г.

Фонд, № 2743, Журнал военных действий 129-го пехотного Бессарабского полка с 17 на 18 декабря 1914 г.

Centralne Archiwum Wojskowe (CAW)

I.120.24.61, I Brygada Legionów Polskich 1914–1917.

Hadtörténelmi Levéltár (HL) – Archiwum Historii Wojskowej

II.185., M. kir. 39. honv. gyaloghadosztály.

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK)

Wojskowy Urząd Opieki nad grobami wojennymi Okręgu Korpusu nr

V w Krakowie, 29/275/o/-/21.

ZBIORY DOKUMENTÓW

Горлицкая операция: сборник документов мировой империалистической войны на русском фронте (1914–1917 гг.), Москва 1941.

Из истории карпатской операции 1915. Сборник документов, Москва–Санкт-Петербург 2016.

OPRACOWANIA KSIĄŻKOWE

Ajtay E., *A volt m. kir. Kassai 5. Honvéd-Huszárezred Története 1868-tól 1918-ig*, Budapest 1935.

Bator J., *Wojna Galicyjska. Działania armii austro-węgierskiej na froncie północnym (galicyjskim) w latach 1914–1915*, Kraków 2008.

Biró L., Aron Á., Nemesdy E., *A volt m. kir. brassói 24. honvéd gyalogezred, népfölkelő gyalogezreő és pótzászlóalj története*, Székelyudvarhely 1943.

Błażewicz S., *Działania wojenne 1914–1915 na terenie obecnej gminy Skołyszyn* [w:] *Pomniki, tablice i miejsca pamięci narodowej w gminie Skołyszyn*, M. Wojtuń (red.), Skołyszyn 1996.

Broch R., Hauptmann H., *Westgalizische Heldengräber aus den Jahren des Weltkrieges 1914–1915*, Wien 1918.

Conrad von Hötzendorf F., *Aus meiner Dienstzeit, Fünfter Band*, Wien–Leipzig–München 1925.

Czékus Z., *Az 1914–18. Évi világháború összefoglaló történelme*, Budapest 1930.

Dąbrowski J., *Wielka Wojna 1914–1918, cz. 1–2*, Kraków 1937.

Deseő L., *A m. kir. besztercebányai 16. Honvédgyalogezred Története*, Budapest 1941.

Deseő L., *Erdélyi ezredek a Világháborúban*, Budapest 1941.

Drogomir J.P., *Polegli w Galicji Zachodniej 1914–1915 (1918)*, t. I–III, Tarnów 1999, 2002, 2005.

Duda O., *Cmentarze I wojny światowej w Galicji Zachodniej*, Warszawa 1995.

Dulíček L., *Východočeši pod císařským praporem. C. a k. pěší pluk č. 18 v 1. světové válce*, Hradec Králové 2015.

Encyklopedia wojskowa, t. 5, O. Laskowski (red.), Warszawa 1935.

- Fröhlich H., *Geschichte des steirischen K.u.K. Infanterie-Regimentes Nr. 27 für den Zeitraum des Weltkrieges 1914–1918*, Graz 1937.
- Fučík J., *Osmadvacátníci. Spor o českého vojáka I. světové války*, Praha 2006.
- Hoen M., *Geschichte des salzburgisch-oberösterreichischen K.u.k. Infanterie-Regiments Erzherzog Rainer Nr. 59 für den Zeitraum des Weltkrieges 1914–1918*, Salzburg 1931.
- Kapavík R., *Zajetí 28. pěšího pluku u Stebníku 3. 4. 1915* [w:] *Karpatský Front 1914/1915*, M. Čaplovič, M. Drobnák, V. Szabó, R. Turík (red.), Bratislava 2016.
- Kiesewetter O. v., *Mit den Siebzehner im Weltkrieg*, [b.m.] 1934.
- Klimecki M., *Łowczówek 1914*, Warszawa 1993.
- Lein R., *Pflichterfüllung oder Hochverrat? Die tschechischen Soldaten Österreich – Ungarns im Ersten Weltkrieg*, Wien 2011.
- Mikulski M.J., *Wkład Twierdzy Kraków w zwycięstwo pod Gorlicami* [w:] J. Centek, S. Kułacz, K. Ruszała, *Studia z perspektywy stulecia. Bitwa pod Gorlicami*, Gorlice 2015.
- Nowak J.T., *Szlak bojowy Legionów Polskich*, Kraków 2014.
- Nowakowski T., *Między Gorlicami a Bardejovem. „Gorąca” zima i wiosna 1915 r.*, „Poligon” 2015, nr 5.
- Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918*, Bd. 1–2, E. Glaise von Horstenu (red.), Wien 1931.
- Pierwsza wojna światowa w Karpatach*, T. Olszański (red.), Warszawa 1985.
- Reiter Ch.E., *Der Fall des k.u.k. Infanterieregiments 36. Zur Desertionsproblematik der Tschechen an der Ostfront in den Kriegsjahren 1914/15*, Wien 2012 [dysertacja doktorska w zbiorach KA].
- Sichelstiel A., *Geschichte des k.k. Schützenregimentes Wien Nr.24. Herausgegeben vom Kameradschaftsbunde des ehem. Schützenregimentes Nr. 24*, Wien 1928.
- Strohschneider H., *Das Schützenregiment Graz Nr. 3 und der steirische Landsturm im Weltkrieg 1914–1918*, Graz 1931.
- Szczepanik W., *Bitwa pod Łowczówkiem w opracowaniach austriackich* [w:] *Łowczówek 1914. Bitwa Legionów Polskich na drodze do niepodległości*, E. Juško, M. Małozieć (red.), Warszawa 2014.
- Veltzé A., *Die Geschichte des Weltkrieges*, Bd. 2, Wien 1920.
- Vogelsang L., *Das steirische Infanterieregiment Nr. 47 im Weltkrieg*, Graz 1932.
- Wisshaupt E., *Die 52. Landwehr-Infanteriebrigade (Landwehrinfanterieregimenter 9 und 10) im Weltkriege 1914–1918*, Reichenberg i.B. 1928.
- Wisshaupt E., *Die Tiroler Kaiserjäger im Weltkriege 1914–1918*, Bd. 1, Wien 1935.

- Woźny T., *Bitwa pod Limanową i Łapanowem oraz jej strategiczne znaczenie* [w:] *W służbie Rzeczypospolitej. Dzieje wojen i wojskowości w badaniach regionalnych*, R. Kowalski (red.), Nowy Targ 2016.
- Woźny T., *Operácie 3. rakusko-uhorskej armády v priebehu bitky pod Gorlicami (2. – 8. mája 1915)* [w:] *Karpatský Front 1914/1915*, M. Čaplovič, M. Drobnák, V. Szabó, R. Turik (red.), Bratislava 2016.
- Woźny T., *Walki armii austro-węgierskiej nad dolnym Dunajcem w okresie od grudnia 1914 do maja 1915 r.*, „Czarno-Złoty Sztandar” 2014, nr 1 (1).
- Woźny T., *Zapomniane skrzydło bitwy gorlickiej. Działania c.k. X Korpusu pod Małastowem, Ropicą Ruską i Bartnem* [w:] *Materiały z konferencji naukowej Znaki Pamięci VI – Ziemia gorlicka w ogniu wielkiej wojny*, K. Ruszała (red.), Gorlice 2014.
- Иванов К.В., Лесюков С.Г., *Боевая Памятка 168-го Пъхотнаго Миргородскаго Полка съ 16 Июля 1914 года по 11 сентября 1915 года*, Москва 1917.
- Кручинин А.М., *Российский полк с финским именем. Очерки истории Оровайского полка (1811–1920)*, Екатеринбург 2000.
- Незнамов А., *Стратегический очерк войны 1914–1918 гг.*, Часть 3, Москва 1922.
-